

DRUŠTVENA SILA

**Istraživanje kulturnog
heteroseksizma i individualnih
seksualnih predrasuda**

Dr iur. Jovan Kojičić
John M. Barac

Društvena sila: istraživanje kulturnog heteroseksizma i individualnih seksualnih predrasuda

Dr iur. Jovan Kojičić

John M. Barac

LGBTIQ Socijalni Centar

Podgorica, novembar 2023.

Društvena sila: istraživanje kulturnog heteroseksizma i individualnih seksualnih predrasuda

Autori: Dr iur. Jovan Kojičić

John M. Barac

Izdavač: LGBTIQ Socijalni Centar

Za izdavača: Milica Špajak

Urednik: John M. Barac

Za publikacije i druge sadržaje koje objavljuje LGBTIQ Socijalni Centar, posjetite naš sajt www.lgbtiq.me.

Autorska prava © 2023. LGBTIQ Socijalni Centar.

Sva prava zadržana. Nijedan dio ovog materijala koji je zaštićen ovom izjavom o autorskim pravima se ne može reproducovati ili iskoristiti u komercijalne i/ili profitne svrhe, u bilo kom formatu ili na bilo koji način—elektronski ili mehanički, uključujući štampanje, fotokopiranje, snimanje ili upotreboru bilo koje metode skladištenja i prikupljanja informacija—bez prethodne pismene saglasnosti nosioca autorskih prava.

Da dobijete dozvolu da koristite cjelinu ili djelove ove publikacije, molimo Vas da predate pismeni zahtjev nosiocu autorskih prava, na email adresu info@lgbtiq.me.

Stavovi, ocjene i komentari iznijeti u ovom materijalu ne odražavaju nužno i mišljenje izdavača i trećih strana. Ohrabruje se upotreba ovog materijala u informativne, obrazovne, kulturne i druge svrhe nekomercijalnog i/ili neprofitnog karaktera, uz poštovanje autorskih prava.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-9940-8736-6-0

COBISS.CG ID 27658756

Društvena sila:

istraživanje kulturnog heteroseksizma i individualnih seksualnih predrasuda

Dr iur. Jovan Kojičić
John M. Barac

*Posvećeno deceniji rada LGBTIQ Socijalnog Centra,
crnogorskoj LGBTI zajednici koja živi okružena mržnjom
i Zdravku Cimbaljeviću, koji je pokrenuo promjene.*

Sadržaj

O autoru – dr iur. Jovan Kojičić	1
O autoru – John M. Barac.....	2
Uvod	3
Recenzija.....	4
Metodologija	5
Metoda	5
Opšti cilj	5
Kriterijumi učešća i uzorkovanja.....	5
Dizajn ankete	5
Testiranje.....	5
Regrutacija i prikupljanje podataka	6
Demografija i karakteristike.....	6
Kulturni heteroseksizam	7
Ključne ideologije	7
Homofobija.....	7
Heteroseksizam kao ideologija	7
Predrasude kao društvena sila.....	8
Negativni uticaji.....	8
Stigma i ideologija	9
Stigma i ideologija.....	9
Suptilni heteroseksizam	9
Moć u službi heteroseksizma	9
Seksualne predrasude	10
Negativno poslovno okruženje	10
Moralno gađenje	10
Polarizacija lično-javno.....	11
Neprijateljsko okruženje.....	12
Nejednakosti	12

Obezvredjivanje identiteta.....	12
Mitovi.....	12
Društveno represivne sile.....	13
Neprijateljstvo	14
Neprijateljsko radno okruženje.....	14
Defekti jedne logike	15
Nepovjerenje u institucije	15
Kozmetika vladanja (prava).....	15
Represija i nevidljivost zajednice	16
Sila kao koeficijent upravljanja	16
Dovoravanje u službi integracija	16
Stepen društvene distance	17
Neslaganja	17
Zaključak: Apsurd jedne logike	19
Profil jedne logike.....	19
Instrumenti upravljanja	19
Fasadna demokratija.....	19
Isključivanje.....	20
Literatura	21

O autoru – dr iur. Jovan Kojičić

Jovan Kojičić je profesor prava. Gostujući je profesor u Centru za medicinsko pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Getingenu i Žan Mone katedri za Evropsku politiku na Univerzitetu u Pasau-u, u SR Njemačkoj. Naučni je saradnik Vilijams instituta na Pravnom fakultetu Univerziteta Kalifornije (UCLA), u Sjedinjenim Američkim Državama. Njegovo istraživanje u oblasti zdravlja i zdravstvene politike podržano je od Njemačke službe za akademsku razmjenu (DAAD, 2023).

Kojičić je doktorirao pravo na Evropskom Univerzitetu Viadrina u Njemačkoj (2001-2005). Tokom doktorskih studija bio je nagrađen prestižnom stipendijom Njemačke službe za akademsku razmjenu (DAAD). Završio je postdoktorske studije na Lund Univerzitetu u Švedskoj, na temu odnosa prava i društvenih promjena, sa profilom koji se nalazi na presjeku prava i društvenih nauka i sa naglaskom na razvoju politike, distributivnoj pravdi, institucionalnim reformama i praksi (2008-2010). Radio je kao međunarodni konsultant na Pravnom fakultetu UCLA – Institutu Vilijams u Los Andelesu, Kalifornija, Sjedinjene Američke Države, i kao istraživač i stručnjak za razvoj u *Egale Canada Human Rights Trust*-u, u Kanadi. Bio je gostujući docent na katedri za evropsko, međunarodno javno i javno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Lajpcigu, u SR Njemačkoj (DAAD, 2008).

Od 2006. godine angažovan je na projektu „Pravda na Balkanu: jednakost za seksualne manjine“, koji je prerastao u međunarodni pokret renomiranih profesora, pravnika, javnih ličnosti i predstavnika civilnih organizacija. Dr Kojičić je član DAAD Alumni kluba Crna Gora, Evropske komisije za pravo seksualne orientacije (ECSOL) za Crnu Goru, i glavni organizator međunarodne konferencije „Pravda na Balkanu“. Autor je brojnih naučnih članaka, knjiga, poglavlja u knjigama i teza iz oblasti njegove stručnosti.

O autoru – John M. Barac

John M. Barac je na poziciji izvršnog direktora LGBT Forum Progresa od 2016. godine. Posjeduje značajno iskustvo u aktivizmu, kao i u oblasti komunikacija, odnosa s javnošću i istraživanja. Za svoja akademska postignuća nagrađen je *Global UGRAD* stipendijom u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je proveo godinu dana na *Montclair State* univerzitetu, usavršavajući se u oblasti marketinga. Alumnista je i *Global Innovative Advocacy Summit* programa, koji realizuje ugledna američka organizacija *Human Rights Campaign*.

Potpisuje autorstvo i koautorstvo brojnih analiza i *data collection* publikacija, u oblasti govora mržnje, ljudskih prava, izbora i antidiskriminacije. Član je različitih ekspertskeih timova koji međunarodno izvještavaju o statusu ljudskih prava LGBTI osoba u Crnoj Gori, kao i nacionalnog Tima povjerenja između LGBTI zajednice i Uprave policije. Do sada je bio angažovan na više desetina nacionalnih i međunarodnih projekata iz oblasti kojima se profesionalno bavi.

Na početku svoje karijere u civilnom sektoru, aktivno je radio na promociji pristupanja Crne Gore NATO-u. Kroz saradnju sa OSCE/ODIHR-om, ILGA-Europe, Atlantskim vijećem Hrvatske, *Montclair State* univerzitetom i drugim međunarodnim organizacijama, imao je prilike da usavršava svoja stručna znanja i vještine. Takođe je učestvovao u nekoliko *Model United Nations* konferencijskih u regionu Zapadnog Balkana.

Član je Savjeta statističkog sistema Crne Gore, Radne grupe za pripremu i vođenje pregovora o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji za oblast pravne tekovine Evropske unije koja se odnosi na pregovaračko poglavlje 18 – Statistika i Nacionalne komisije za HIV/AIDS. Takođe je i *One Young World* ambasador. Govori crnogorski (maternji), engleski (C2) i njemački (A1) jezik.

Uvod

Uprkos određenim pomacima u javnom mnjenju i politici Crne Gore, LGBTI zajednica je i dalje dominantno stigmatizovana. Nakon deset godina zalaganja rezultat je nedostatan. Razlog je što crnogorske vlasti nijesu ispunile obećanja i sistemski uskladile politiku ljudskih prava. Tako su nastale kozmetičke javne politike, a LGBTI zajednica je iskorišćena kao paravan u procesima evro-atlantskih integracija. Ograničenja za LGBTI ljudi da se ostvare i žive slobodno su široko rasprostranjena.

Situacija je slična i za druge marginalizovane društvene grupe, što usložnjava procjenu položaja zajednice u društvu. Time su posljedice višestruke diskriminacije još veće. Na to ukazuju brojni stavovi i istraživanja, ali i ovaj izvještaj i publikacija posvećena stavovima građana/ki o prisustvu stereotipa, predrasuda i društvenom prihvatanju LGBTI osoba. U izvještaju se daje pregled seksualnih predrasuda i potvrđuju nalazi drugih nacionalnih istraživanja koji ukazuju na internalizovanu stigmu.

Višegodišnje izbjegavanje crnogorskih vlasti da sistemske prilagode politiku ljudskih prava i pravilno usmjere transformativne procese učvršćuju argumente o heteroseksizmu i seksualnoj stigmi na institucionalnom nivou, ali i objašnjavaju komponentu moći. Zbog toga je LGBTI zajednica i dalje dominantno nevidljiva u društvu.

Dr iur. Jovan Kojičić
John M. Barac
Autori

Recenzija

Društvena sila predstavlja važno i poučno istraživanje koje ilustruje neuspeh države u poštovanju, zaštiti i unapređenju ljudskih prava LGBTQI+ zajednice. Autori ilustruju razloge koji dovode do izrazito visokog procenta ispitanika i ispitanica koji smatraju da je homoseksualnost devijantna, mentalna bolest, da predstavlja izbor, da može da se izleči i da opravdava telesno kažnjavanje. Ovakvi duboko ukorenjeni stavovi objašnjavaju se institucionalnom diskriminacijom, heteroseksizmom kao ideologijom i predrasudama kao društvenom silom, koje dovode do toga da se položaj ovih osoba suštinski ne menja, uprkos kozmetičkim procesima koji imaju za cilj zamagljivanje postojeće situacije i lažno opredeljenje za evropske vrednosti i procese integracije. Ovo, s druge strane, ima za posledicu svakodnevne izazove, život u siromaštvu i onemogućavanje pristupa pravima LGBTQI+ osoba.

Crna Gora je ugovornica brojnih međunarodnih konvencija, među kojima je i Evropska konvencija o ljudskim pravima. Evropski sud za ljudska prava je u predmetu *Beizaras i Levickas protiv Litvanije* vrlo jasno naglasio da država mora uzeti u obzir razvoj društva i promene u percepciji socijalnog, građanskog statusa, uključujući činjenicu da ne postoji samo jedan način ili jedan izbor u sferi vođenja i življenja porodičnog ili privatnog života. Tako država preuzima obavezu da svim raspoloživim sredstvima utiče na smanjenje socijalne distance prema LGBTQI+ osobama i promenu svesti kod građana i građanki u cilju stvaranja tolerantnijeg društva u kojem su njihova prava poštovana. Međutim, ovo istraživanje pokazuje da Crna Gora podriva pomenuti proces podržavajući duboko ukorenjenu homofobiju u društvu, a rezultat ovog istraživanja može se preslikati i na druge države u regionu koje se na isti ili sličan način ophode prema LGBTQI+ osobama. U tome je značaj ovog istraživanja veći, dajući jednu ogoljenu sliku stanja i razloge koji do nje dovode, a koji su na edukativan način objašnjeni u tekstu, sa osvrtom na relevantne akademske rade kojima se stanje dublje pojašnjava.

Prof. dr Ivana Krstić

Redovna profesorka Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
Direktorka Centra za ljudska prava Pravnog fakulteta

Metodologija

Metoda

Bilo je zamišljeno da istraživanje obuhvati između 200 i 400 građana/ki Crne Gore koji imaju 18 i više godina života i žive u Crnoj Gori. Na bazi prethodnih razvijenih istraživanja i instrumenata, glavni istraživač je u saradnji sa istraživačkom savjetodavnom grupom LGBTIQ Socijalnog Centra osmislio anketu. Korišteni pristup je istraživački dizajn, a instrument istraživanja se popunjavao elektronskim putem.

Opšti cilj

Opšti cilj je bio da se na bazi sprovedene ankete podaci analitički sagledaju i ostvari mogući uvid u trenutno stanje ljudskih prava LGBTI osoba, uključujući pregled seksualnih predrasuda.

Kriterijumi učešća i uzorkovanja

Učešće u istraživanju uzele su osobe koje imaju 18 i više godina i žive u Crnoj Gori. Uzorak studije obuhvatao je sve osobe koje su ispunile kriterijume za uključivanje i pristale su da učestvuju. Ispitanicima su pružene informacije o istraživanju i pitanjima vezanim za povjerljivost i anonimnost. Ukupno je vraćeno 284 upitnika.

Dizajn ankete

Autor je osmislio anketu u saradnji sa istraživačkom savjetodavnom grupom LGBTIQ Socijalnog Centra. Anketa se sastojala od 6 zatvorenih pitanja i uključila je kategoriju višestrukih odgovora. Upitnik je dizajniran na bazi brojnih prethodnih razvijenih instrumenata, kao što su skala homofobije, skala socijalne distance i socijalno prihvatanje.

Testiranje

Sadržaj i validnost ankete su testirani u pilot anketi sa troje ispitanika/ca. Ispitanike/ce je regrutovao LGBTI Socijalni Centar u Podgorici i svi ispitanici/e su odgovarali kriterijumima za učešće. U cilju njenog poboljšanja, svaki ispitanik/ca je zamoljen/a da popuni anketu i pruži sugestije. Povratne informacije ispitanika uglavnom su bile pozitivne, opisujući anketu kao korisnu, sadržajnu i prikladnu. Dato je nekoliko predloga za promjenu formulacija pitanja u interesu lakšeg popunjavanja. Povratne informacije su usvojene i konačna anketa izrađena.

Regrutacija i prikupljanje podataka

Instrument ankete je razvijen za online popunjavanje. Primijenjena je strategija regrutovanja kako bi se promovisala anketa i povećao broj ljudi koji bi mogli čuti za istraživanje. Anketa je elektronskim putem distribuirana kroz relevantne kanale, čime se osigurao širok doseg i obuhvat samog istraživanja.

Demografija i karakteristike

Za potrebe ovog istraživanja prikupljeni su osnovni demografski podaci—pol, starost ispitanika i regija u kojoj žive—kako bi se mogla praviti komparacija podataka po ovim kriterijumima. U odnosu na pol ispitanika, njih 57% je navelo da je muškog pola, dok je njih 43% navelo da je ženskog pola. Nije bilo izjašnjenja u odnosu na druge dostupne kategorije u ovom pitanju. Kada posmatramo regiju u kojoj ispitanici/e žive, njih 46% je navelo da živi u nekoj od opština centralne regije, njih 33% da živi u nekoj od opština južne regije, dok je njih 21% navelo da živi u nekoj od opština sjeverne regije Crne Gore. Konačno, u domenu starosne strukture ispitanika/ca, najveći broj se izjasnio da ima između 18 i 35 godina (33%), zatim između 36 i 45 godina (26%), između 46 i 55 godina (24%) i konačno između 56 i 65 godina (17%). Nije bilo ispitanika/ca koji su naveli da imaju više od 65 godina.

Do datuma zatvaranja ankete ukupno je prikupljeno 284 upitnika. Istraživanje je trajalo 2 mjeseca. Nije bilo anketa koje su uklonjene iz skupa podataka zbog neispunjavanja uslova ili nepotpunosti. Dakle, ukupno 284 ankete su uključene u analizu.

Kulturni heteroseksizam

Ključne ideologije

Ova publikacija fokusira se na vezu između kulturnog heteroseksizma i individualnih seksualnih predrasuda crnogorske opšte populacije prema LGBTI zajednici kroz prizmu Izvještaja o stavovima crnogorskih građana i građanki o prisustvu stereotipa, predrasuda i društvenom prihvatanju LGBTI osoba u javnosti. U dobijenim podacima prepoznali smo tri ključne komponente ideologija koje izražavaju heteroseksizam, i to (1) seksualnu stigmatizaciju, (2) konformitet rodnih uloga i povezanost opšte populacije sa predrasudama i stereotipima, i (3) polarizacija lično-javno. To razotkriva model tradicionalne crnogorske muškosti, koja je nedvosmisleno satkana (od) i osnažena ideoškim osnovama kulturnog heteroseksizma i time snažno podupire individualne anti-gej stavove, uspostavljajući dominantan sistem vrijednosti koji se zasniva na predrasudama i stereotipnim uvjerenjima.

Homofobija

Termin homofobija prvi put se pojavljuje u američkoj štampi 1969. godine od strane američkog psihologa Džordža Vajnberga. On je upotrijebio ovaj termin kritikujući društveno preispitivanje u odnosu na seksualnu orijentaciju, i definisao je kao „strah heteroseksualaca od bliskosti sa homoseksualcima“, uključujući i samoprezir homoseksualaca (Weinberg, 1972). Nekoliko godina kasnije pojavljuje se novi termin – heteroseksizam. Ovaj termin je analogan pojmovima seksizma i rasizma, i u literaturu ga prvi uvodi Morin. Opisuje ga kao uvjerenja i stavove koji podjednako ne vrednuju životne stilove istih i različitih polova, a heteroseksualnu pristrasnost definiše kao „sistem vjerovanja o heteroseksualnosti kao superiornoj i ili prirodnjoj od homoseksualnosti“ (Morin, 1977). Za profesora Hereka, homofobija predstavlja neprijateljske reakcije prema seksualnim manjinama i podrazumijeva „jednodimenzionalni konstrukt stavova“ koji izražavaju iracionalni strah (Herek, 1984). Herek naglašava i da je važno razlikovati stavove prema lezbejkama od onih koji se odnose na gej muškarce (Herek, 1984).

Heteroseksizam kao ideologija

Istraživački psiholog i američki profesor Gregori M. Herek, koji je najveći međunarodno priznati autoritet za predrasude prema seksualnim manjinama i pionir u naučnom proučavanju predrasuda heteroseksualaca prema lezbejkama, homoseksualcima, biseksualnim i transrodnim osobama, tvrdi da heteroseksizam predstavlja **društvenu ideologiju** i obrasce institucionalnog ugnjetavanja nehetoresksualnih ljudi, i da definiše anti-gej stavove i ponašanja (Herek, 1990). Prema Hereku, zločini iz mržnje dešavaju u širem kulturnom kontekstu i prožeti su heteroseksizmom na nivou ideoškog sistema koji „negira,

ocrnuje i stigmatizuje bilo koji neheteroseksualni oblik ponašanja, identiteta, odnosa ili zajednice“, a djeluje tako što homoseksualnost čini **nevidljivom** (Herek, 1990). Ako u tome ne uspije, tvrdi Herek, onda se „banalizuje, potiskuje ili stigmatizuje“ (Herek, 1990), te takva ideologija djeluje kroz „dvostruki proces nevidljivosti i napada“ (Herek, 1990). Raj i Meani tvrde da uslovi koji dovode do neprijateljskih reakcija preciznije opisuju oba pojma. U slučaju homofobije to je strah, dok su za heteroseksizma to „zajednička uvjerenja“ (Rye & Meaney, 2010: 158). Oba pojma (homofobija i heteroseksizam), ali i pojam seksualnih predrasuda označavaju negativne stavove prema homoseksualnosti (Rye & Meaney, 2010).

Predrasude kao društvena sila

U crnogorskoj praksi upravljanja previše je primjera koji negiraju, ugnjetavaju, ocrnuju i u konačnom stigmatizuju LGBTI zajednicu na nivou društvene ideologije i obrazaca kulturnog heteroseksizma. Jedan takav primjer jeste i navodna petogodišnja posvećenost crnogorskih vlasti Zakonu o istopolnim zajednicama. U isto vrijeme, manipulisalo se sa međunarodnom zajednicom, koja je snažno podupirala ove procese. Najprije, usvojeni zakon nije usklađen sa obavezujućim međunarodnim standardima jer je (namjerno) tako oblikovan i sačinjen na nomotehnici koja nije svojstvena sličnim zakonima (npr. porodični zakon). Drugo, namjerno je, jer su najviši vladini zvaničnici na raspravama u vezi sa Zakonom decidno isticali da je „porodica svetinja“ i da crnogorski zakon ne može biti strukturiran na način kao što je urađen hrvatski zakon. I treće, tri godine nakon usvajanja, Zakon i dalje nije u potpunosti usklađen sa drugim zakonima. Dakle, osnove ideologije kulturnog heteroseksizma prenesene su kao politička poruka LGBTI zajednici („dosta vam je i ovoliko“), a predrasude o „svetinji“ su mehanizmima političke i institucionalne moći transformisane u društvenu silu. Crnogorski ustav, zakoni i obavezujući međunarodni standardi, i koncept vladavine prava su istom silom zgaženi.

Negativni uticaji

Dobijeni podaci i negativne vrijednosti u ovoj studiji, sa više od dvije trećine uzorka ukazuju da je homofobija duboko ukorijenjena i široko rasprostranjena u crnogorskom društvu. Heteroseksualne i cisrodne norme i prepostavke dominantno su zastupljene na svim nivoima, što uslovjava svakodnevnicu i usvajanje normi sa ideoškim osnovama kulturnog heteroseksizma i zalaganjima da se opravdaju predrasude—da su „prirodne“ i „normalne“. Stoga, izražavanje individualnih predrasuda nesumnjivo ima različite psihološke i društvene uticaje na crnogorsku LGBTI zajednicu koja je uslovljena da konstantno traži pomoć od međunarodnih organizacija i vlada. To su upravo uslovi koji određuju suptilni heteroseksizam, koji je uslovljen kulturom i radom institucija, uspostavljenih i izgrađenih na takvim ideoškim osnovama (Berkman & Zinberg 1997: 320).

Stigma i ideologija

Stigma i ideologija

Diskusija o homofobiji podstakla je tradicionalna razmišljanja o homoseksualnosti i usmjerenja pažnju na anti-gej predrasude i stigmu. To je dovelo do novih istraživanja i učenja u ovoj oblasti, ali i novih naučnih saznanja. Definisana su tri konceptualna okvira (Herek, 2004):

- seksualna stigma, a to je znanje o negativnom odnosu društva prema bilo kom neheteroseksualnom ponašanju, identitetu, vezi ili zajednici;
- heteroseksizam, kao kulturna ideologija koja izražava seksualnu stigmu; i
- seksualne predrasude, a to su negativni stavovi prema seksualnim manjinama

Prema profesoru Hereku, stigma je uslovljena kulturno rasprostranjenom ideologijom podrazumijeva inferiorni status i ima neprijateljski i negativan odnos prema seksualnim manjinama (Herek 2010: 13)

Suptilni heteroseksizam

Ovo objašnjava zašto crnogorske vlasti čitavu deceniju nijesu ispunile **obećanje** koje je dato međunarodnoj zajednici, da će strukturno i sistemski raditi na poštovanju zakonskog sadržaja i proklamovanih standarda ljudskih prava LGBTI zajednice. Među ključnim temama, to su: pristup pravdi, zakon o istopolnim zajednicama koji je u potpunosti morao da zadovolji obavezujuće međunarodne standarde, pravo na zdravlje i pristup zdravstvenim uslugama, servisi socijalne podrške, socijalna politika i pristup zapošljavanju, diskriminacija na radnom mjestu, i tematska istraživanja i formiranje baze podataka u cilju efikasnijeg planiranja i praćenja transformativnih procesa. Sve to je punih sedam godina na čekanju, a politike ljudskih prava su, da bi to prikrale, poprimile kozmetičke varijante i karakter. Zakonski sadržaji postoje samo na papiru, a interpretacije takvog sadržaja u javnim politikama su nepotpune, iskrivljene ili balansirane, ili uopšte ne postoje (kao u slučaju zdravstvenih dispariteta ili obeshrabrujuće sporih – navodno „hitnih“ slučajeva diskriminacije pred sudom, kao što je to na primjeru povodom tužbe za diskriminaciju protiv države Crne Gore (vidjeti na strani 15).

Moć u službi heteroseksizma

Sve navedeno... Politička i institucionalna **moć** i heteroseksualne prepostavke o porodici kao svetinji i kulturnom obrascu ponašanja (a ustavne garancije i pisani zakoni neka budu slova na papiru); Pristupi povodom usvajanja Zakona o istopolnim zajednicama—iz drugog puta, uz snažne međunarodne pritiske (i baš tada, kada bi trebalo da se podstakne sloboda LGBTI ljudi, stvari se problematizuju kao devijacija i traže se objašnjenja); Kozmetičke politike

ljudskih prava, koje ne prepoznaju ili balansiraju stvarne zakonske sadržaje; Struktorna ograničenja za LGBTI zajednicu na svim nivoima, u pristupu pravdi, zdravlju, socijalnim uslugama i servisima podrške, zapošljavanju, i dugo; Uporno izbjegavanje vlasti, punih sedam godina da ispune očekivanja... Sve to se nalazi u srži ideoloških osnova kulturnog heteroseksizma i atributi su heteroseksualne pristrasnosti ponašanja (Ray & Parkhill 2021).

Seksualne predrasude

Predrasude izražavaju netrpeljivost i odbojnost (Ahmed, A. M. & Hammarstedt, M., 2009: 588-597), izražavaju pristrasnost kojom se obezvrijedu ljudi (Abrams, 2010: 8), uključuju različita uvjerenja, i sastoje se od više komponenti: o ciljnoj grupi (kognitivna komponenta), nesviđanje, ocjenjivanje i odbojnost (afektivna komponenta) i tendencija negativnog ponašanja (konativna komponenta) (Dovidio et al., 2010: 5; Kojičić 2021: 95). U kontekstu stigme, seksualne predrasude predstavljaju sve negativne stavove prema pojedincu o njenoj ili njegovoj seksualnoj orijentaciji (Herek, 2010).

Društvo povezuje rod i seksualnost sa biološkim polom (muški i ženski), prepostavlja da su tradicionalne rodne uloge poželjne i konzistentne, a očekivano nužno ponašanje treba biti usklađeno sa dodijeljenim kategorijama (Felmlee et al., 2010: 227). Identifikovanje prirode i sadržaja takvih rodnih stereotipa ne otkrivaju samo razlike, već propisuju i šta „muškarci i žene treba da budu i kako treba da se ponašaju u različitim životnim domenima“ (Ellemers, 2018: 276). S tim u vezi, Herek naglašava da su među heteroseksualnim muškarcima, seksualne predrasude blisko povezane sa stavovima o muškosti i heteroseksualnosti, dok heteroseksualnu muškost definiše i ono što muškarac ne smije da bude – da nije ženstven i da nije homoseksualne orijentacije (Kojičić, 2014).

Negativno poslovno okruženje

U Crnoj Gori i dalje postoji značajno velika stopa generalne distance prema pitanjima koja se tiču ljudskih prava i položaja ljudi koji pripadaju manje zastupljenim seksualnim orijentacijama i/ili rodnim identitetima (Barac, 2023). Srodne analize u Sjedinjenim Američkim Državama pokazuju da je gotovo jedna od deset LGBTI osoba nezaposlena i da je u mnogo većem riziku od siromaštva nego „strejt“ i cisrodni ljudi (Human Rights Campaign Foundation, 2020). Čak i u slučajevima kada ljudi uspiju da prevaziđu barijere, oni su sistematično izloženi diskriminaciji na radnom mjestu, trpe maltretiranje i uzneniranje zbog toga što su LGBTI, dobijaju smanjene benefite vezane za radno mjesto i mogu čak biti otpušteni samo zbog toga što jesu (Du Plessis & Galil, 2020).

Moralno gađenje

Podaci u studiji nedvosmisleno upućuju na dominantnu kulturnu ideologiju koja izražava seksualnu stigmu i podstiče seksualne predrasude u društvu. Ogromna većina crnogorskih građana i građanki u studiji se slažu u stavu da homoseksualnost nije prirodna i nije normalna, i da je mentalna bolest (80%). Značajno više od polovine uzorka (62%) ukazuje da su LGBTI osobe opasne po djecu, i približno toliko (61%) da im ne treba dozvoliti

mogućnost usvajanje djece. Zabrinjava i podatak da se čak 22% uzorka izjasnilo da homoseksualne osobe treba fizički kažnjavati. Ovo sugerije da je višegodišnje izbjegavanje vlasti da se istinski suoče sa uticajima homonegativizma i stigme ostavilo višestruko negativne i višedimenzionalne posljedice po LGBTI zajednicu, njihovu bezbjednost i izloženost diskriminaciji, što može da ima ozbiljne štetne implikacije po fizičko i mentalno zdravlje (Kojičić, 2023).

Ako koncepti „idealne prirode“ liče i na njih snažno utiču značenja „stvarne prirode“, oni se značajno razlikuju od ove druge po tome što eksplicitno prepostavljaju da je „priroda“ „dobra“ [...] uvijek se vjeruje da djeluje na „dobro“. [...] Sve što je zaista opako ili zlo mora biti „neprirodno“, pošto „priroda“ ne može sama proizvesti zlo. Koncepti „idealne prirode“ su snažno uslovjeni posmatranjem realnog svijeta, ali su na kraju determinisani kulturnim vrijednostima. [...] Ponašanje koje je ideološki toliko strano ili lično toliko odvratno onima na koje utiče „idealna priroda“, da izgleda da nema iskupljujuće kvalitete šta god će biti označeno kao „neprirodno“, i bez obzira da li se dešava u („stvarnom“) [...] jer će se prepostaviti da ga „dobra“ priroda ni pod kojim okolnostima nije mogla proizvesti (Boswell, 1980: 13).

Polarizacija lično-javno

Rezultati studije o mentalnom zdravlju LGBTI osoba u Crnoj Gori pokazuju da 46% LGBTI osoba nije nikome saopštito svoju seksualnu orijentaciju, dok je to makar jednoj osobi učinilo njih 45%. Dominantna većina ispitanika/ca (83%) je odgovorila da nije saopštila svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet na radnom mjestu (LGBTIQ Socijalni Centar, 2023). Više od tri četvrtine LGBTI osoba (77%) navodi da ima strah da će biti odbačeni i/ili diskriminirani ako bi drugi saznali za njihovu seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet (Kojičić, 2023).

Više od četvrtine LGBTI osoba nije saopštilo svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet nikome od članova/ica porodice ili prijatelja (27%), dok je nešto više od polovine to učinilo roditelju ili staratelju (55%). Najveći broj LGBTI osoba je ovaj dio svog identiteta saopštio prijatelju/ici, njih 65% (LGBTIQ Socijalni Centar, 2023). Podaci nedvosmisleno ukazuju da LGBTI osobe najviše povjerenja imaju u ljude iz neposrednog okruženja (porodicu, prijatelje) i da sa njima mogu da budu djelimično slobodni.

Međutim, u odnosu na interakcije LGBTI osoba sa širom društvenom zajednicom imamo značajno drugačiju sliku stvarnosti. Više od polovine ispitanika/ca (51%) je navelo da se u javnosti „trudi da bude manje očito vidljivo“, kako ljudi ne bi pomislili da su pripadnici/e LGBTI zajednice. Čak 57% ispitanika/ca je navelo da aktivno „skriva“ svoj identitet na javnim mjestima (fakultet, teretana), njih 48% da „radi sve što je potrebno“ kako ne bi bili „uočeni“, dok je njih 44% je istaklo da mora da se prikriva „zbog sredine“ (LGBTIQ Socijalni Centar, 2023).

Neprijateljsko okruženje

Nejednakosti

Teorije klasične i novije psihologije ukazuju da su nejednakosti zasnovane na predrasudama, i to uslovljava društvene **razlike** (North & Fiske, 2014: 245). Nort i Fiske tvrde da predrasude primarno utiču na statusne nejednakosti u društvu, bez obzira što nijesu jedino psihološko objašnjenje za takve pojave (North & Fiske, 2014: 245). Sa klasičnog psihološkog stanovišta predrasude su „antipatija zasnovana na pogrešnoj i nefleksibilnoj generalizaciji [...] usmjerenoj prema grupi ili pojedincu te grupe“ (Allport, 1954: 9; cf. North & Fiske, 2014: 245). Predrasude su složen pojam, jedinstvena definicija ne postoji i treba ih razumjeti kao procese unutar skupa odnosa (Kojičić, 2021: 95). Vodeći svjetski stručnjaci sugeriraju sljedeću definiciju predrasuda (Dovidio et al., 2010: 7; cf. Kojičić, 2021: 95).:

„Predrasude su stavovi na individualnom nivou (bilo da su subjektivno pozitivni ili negativni) prema grupama i njihovim članovima, koji stvaraju ili održavaju hijerarhijske statusne odnose između grupa.“ (Dovidio et al., 2010: 7).

Obezvredivanje identiteta

Ako decenijsko zalaganje za ljudska prava LGBTI osoba razmatramo u kontekstu opisanih društveno političkih tokova, onda je jasno da dominantni efekti stigmatizacije i diskriminacije LGBTI zajednice u crnogorskom društvu ne bi mogli opstati u tolikom intenzitetu da nijesu bili podržani komponentom moći koja se prepoznaje u suptilnim i/ili manipulativnim povlađivanjima kulturnoj ideologiji heteroseksizma. Iz perspektive vremena i očekivanog sadržaja, decenija posvećenosti LGBTI zajednici podsjeća na rezultate 45-godišnjeg zalaganja za principe iz Alma-Ate u zdravstvenom sektoru (Kojičić, 2023: 34). U oba slučaja rezultati su ograničeni, balansirani ili ne postoje. Zaista, nije ironija, već upozorenje—takvi pristupi fasadnog upravljanja učiniće da i nakon 45 godina posvećenosti LGBTI pitanjima zajednica ostane u „ćorsokaku“. Takvi institucionalni, socijalni i kulturni pristupi podstiču predrasude i dovode do socijalne isključenosti, obezvrjeđuju identitete ljudi i uslovjavaju psihosocijalni stres, ali i marginalizovani položaj LGBTI osoba u društvu (Schrimshaw et al. 2013; Perez- Brumer et al. 2019; Kojičić 2021: 184).

Mitovi

Nalazi istraživanja u ovoj studiji pokazuju da crnogorska opšta populacija dominantno ima negativne ideje o LGBTI osobama, i to:

- ◆ Homoseksualnost je devijantna, nije prirodna i nije normalna (saglasno 80% ispitanika/ca).
- ◆ Homoseksualnost je mentalna bolest (saglasno 80%) i treba da se liječi (saglasno 65%).
- ◆ Homoseksualnost je izbor, a ne nešto sa čime se rađamo (saglasno 68%).
- ◆ Homoseksualnost može da se izliječi (saglasno 52%).
- ◆ Homoseksualne osobe su opasne za djecu (saglasno 62%) i za društvo (saglasno 44%).

- ◆ Homoseksualne osobe nijesu kao i svi drugi ljudi (saglasno 31%, neodređeno 25%).
- ◆ Homoseksualne osobe su prenosnici raznih bolesti (saglasno 43%, 30% neodređeno).
- ◆ Homoseksualne osobe mogu pretvoriti djecu u homoseksualce (saglasno 51%, neodređeno 13%).
- ◆ Homoseksualne osobe (i parovi) nijesu dobri roditelji kao i heteroseksualne osobe (i parovi) (saglasno 73%, neodređeno 10%).
- ◆ Homoseksualne osobe ne treba da imaju mogućnost usvajanja djece kao heteroseksualni ljudi (saglasno 61%, neodređeno 14%).
- ◆ Mnogo je čega lošeg u seksualnom odnosu između dvije osobe istog pola (saglasno 53%, neodređeno 22%).
- ◆ Homoseksualne osobe ne treba da budu prihvачene u društvu (saglasno 43%, neodređeno 13%).
- ◆ Homoseksualne osobe ne treba da imaju ista prava kao i heteroseksualne osobe (saglasno 42%, neodređeno 15%).
- ◆ Homoseksualne osobe treba fizički kažnjavati (saglasno 22%, neodređeno 19%).
- ◆ Homoseksualne osobe treba ismijavati i odnositi se prema njima sa manje poštovanja (saglasno 20%, neodređeno 11%).

Društveno represivne sile

Heteroseksizam i seksualna stigma značajno su izraženi i na institucionalnom nivou. To se prepoznaje u društveno represivnim silama koje su posljedica kozmetičkih javnih politika. Crnogorske vlasti punih sedam godina izbjegavaju da strukturno definišu javne politike i sadržaj ljudskih prava LGBTI osoba učine stvarnim. Dominantno izražene represivne sile su homofobija, seksualna diskriminacija i ograničeni pristupi zdravstvenim uslugama. Postoje podaci koji na to nedvosmisleno upućuju (Bešić 2020: 34 i 35, cf. Kojičić 2021: 183; Kojičić, 2023). Četvrta društveno represivna sila koja se naslućuje je siromaštvo. U demografskoj slici ankete povodom mentalnog zdravlja velika većina uzorka (43%) crnogorske LGBTI zajednice živjela je na rubu egzistencije, od čega 28% bez mjesecnih prihoda (Kojičić, 2023).

To su zabrinjavajući podaci koji sugeriraju ozbiljna ograničenja za obrazovne i profesionalne mogućnosti za pripadnike/ce LGBTI zajednice. Međutim, malo se zna o stvarnom položaju LGBTI zajednice, jer država ne generiše podatke i izbjegava da podstiče istraživanja. Ništa se ne zna o fizičkom i/ili mentalnom zdravlju LGBTI osoba, niti o odnosu između diskriminacije i zdravstvenih ishoda. Još manje o specifičnim faktorima diskriminacije koji

utiču na zdravlje, ponašanje i rizik unutar zajednice. Štaviše, vlasti čitavu deceniju izbjegavaju da priznaju zdravstvene disparitete za LGBTI osobe. Takvo upravljanje ne može biti opravданo, a javne politike su proizvoljnog i kozmetičkog sadržaja. Nasuprot tome, izloženost zajednice manjinskom stresu je dominantna u okruženju, a to može da ima negativne posljedice na krvni pritisak, psihički stres, poremećaje mentalnog zdravlja i opšte psihičko i fizičko zdravlje, što je povezano i sa rizičnim ponašanjem (Kojičić, 2023).

Posljedično, može se reći da crnogorska LGBTI zajednica doživljava institucionalnu i društvenu diskriminaciju u svim oblastima i na svim nivoima, a naročito u pristupu pravdi, zdravstvenim ustanovama i uslugama, obrazovanju, zapošljavanju i sportskim aktivnostima.

Neprijateljstvo

Pokazani podaci ukazuju da su nivoi ličnog neprijateljstva crnogorskih građana i građanki prema homoseksualnim osobama dominantni, i sugerisu znatne nivoje institucionalnog neprijateljstva. Takvi stavovi ukorijenjeni su u mitovima, stereotipima i dezinformacijama i kao takvi su prepoznati u naučnoj literaturi (Boswell, 1980; Herek, 1991; Madon, 1997; Simon, 1998; Meyer, 2003; Glick et al., 2007; Felmlee et al., 2010; Cook & Cottrell, 2021). Na primjer, stereotip o predatorskim seksualnim sklonostima (Bernstein 1997; Herek 1991; Simon 1998), ili stereotip o kršenju prihvatljive rodne uloge (Madon 1997; Glick et al. 2007), ili stereotip o seksualnom promiskuitetu (Herek 1991; Cook & Cottrell, 2021).

Štaviše, ogroman uzorak opšte populacije u ovoj studiji, **značajno više od dvije trećine (79%), vjeruje da je diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije u Crnoj Gori prisutna**, od čega 13% uzorka vjeruje da je veoma prisutna, a preostalih 64% da je prisutna. Takođe, značajan broj anketiranih (46%) izjasnilo se da vjeruje da je prisutna diskriminacija i po osnovu rodnog identiteta, od čega 43% uzorka nije bilo sigurno da odgovori, što sugerise nedostatak znanja. Sve zajedno određuje da crnogorska LGBTI zajednica živi u dominantno neprijateljskom okruženju i prepostavlja se da je isto uslovljeno tradicionalnim kulturnim modelom crnogorske muškosti koji se zasniva na plemenskoj strukturi (Banović 2016: 188), a sve je podržano efektima suptilnog heteroseksizma na kojima počivaju državne institucije i praksa javnog upravljanja (Kojičić, 2022; Kojičić 2023).

Neprijateljsko radno okruženje

U Crnoj Gori uopšte ne postoje podaci vezani za seksualnu orijentaciju i/ili rođni identitet u poslovnom sektoru. Ne postoje ni podaci za LGBTI zajednicu i LGBTI osobe s tim u vezi. Nepostojanje podataka znači da je praktično nemoguće znati gdje i u kom obimu je diskriminacija prisutna (Barac, 2023). Istraživanja iz Sjedinjenih Američkih Država jasno ukazuju da je trend diskriminacije među LGBTI zaposlenima značajan, pa je tako „jedna trećina (33,8%) zaposlenih gejeva i lezbejki prijavilo da su iskusili barem jedan oblik diskriminacije na radu (da su bili otpušteni ili nisu bili zaposleni) zbog svog LGB statusa u nekom trenutku u njihovim životima, u poređenju sa četvrtinom (24,4%) biseksualnih zaposlenih“ (Mallory, Sears, & Flores, 2021). U crnogorskoj kozmetičkoj stvarnosti pretpostavlja se da je diskriminacija LGBTI osoba na radnom mjestu 0%.

Defekti jedne logike

Nepovjerenje u institucije

Sve pokazano jesu korjeni heteroseksualne ideologije, dok istraživanja i na reprezentativnom uzorku pokazuju da dominantna većina crnogorskih građana (66%) smatra da su LGBTI osobe bolesne, izopačene, mentalno poremećene i da treba da se liječe (Bešić 2020: 34 i 35, cf. Kojičić 2021: 183). Štaviše, posljednje istraživanje na reprezentativnom uzorku od 1000 punoljetnih crnogorskih građana i građanki, koje je od 25. avgusta do 15. septembra 2023. sproveo Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), pokazuju da povjerenje građana u institucije sistema ima negativnu vrijednost (izuzimajući policiju koja ima indeks 1.9), i to: Vlada (-16.9), Sudstvo (-15.7), Skupština Crne Gore (-14.2), Vojska Crne Gore (-5.6), a političke partije (-47.5) (CEDEM, 2023). Tri četvrtine ljudi u Crnoj Gori ne vjeruje drugim ljudima, veoma je izražen nivo autoritarnosti, vrlo je visok nivo nacionalizma i veoma nizak nivo demokratskih vrijednosti (CEDEM, 2023). U odnosu na države Evrope, najniži je nivo demokratske orijentacije i najviši nivo antidemokratske orijentacije (CEDEM, 2023). Ovo sugerira da su pogodnosti socijalnog kapitala ozbiljno ograničene u crnogorskom društvu i dominantno ugrožene partijskim uticajima.

Kozmetika vladanja (prava)

Ako dugi niz godina postoji upravljanje isprepletano ideološkim osnovama kulturnog heteroseksizma koje ometa očekivane transformativne procese, onda je jasno da su domeni takvih politika prema ukupnoj javnosti ograničeni i spori. Potpuno je jasno da...

- ◆ Godišnje lampice i svjetla duginih boja na zgradi neke institucije ne mogu zamijeniti zakonski sadržaj u javnom poslu i javnim politikama, što u stvarnosti ne postoji u životima LGBTI zajednice (npr. pravo na zdravlje).
- ◆ Saopštenja ne mogu zamijeniti (ne)rad i (ne)posvećenost administracije (npr. servisi podrške zajednici, koji su u sred COVID-19 pandemije ozbiljno zanemareni od nadležnih za ljudska i manjinska prava).
- ◆ Kulturni obrasci o heteroseksualnoj pristrasnosti i „porodici kao svetinji“ ne mogu zamijeniti vladavinu prava (pristup pravdi i višegodišnje čekanje da se desi prvo ročište po tužbi za diskriminaciju koja bi navodno trebala da bude „hitna“ za postupanje).
- ◆ Kozmetičke javne politike ne mogu riješiti probleme kada oni nijesu priznati i prepoznati u javnim politikama da bi se zaista i rješavali (npr. pravo na zdravlje, ekološki uslovi i zagađenja, socijalna politika i zapošljavanje, diskriminacija na radnom mjestu i drugo).
- ◆ Resursi se rasipaju, uključujući i finansijske, nepovjerenje zajednice u institucionalnu brigu gotovo je apsolutno, i nikome ništa...

Represija i nevidljivost zajednice

Ovo je važna komponenta uporednih istraživanja, jer ukazuje kako loše upravljanje korespondira sa rasprostranjenim (pokazanim) predrasudama u društvu. Saznajni procesi su pristrasni, a izgrađeno znanje o LGBTI problematici nedovoljno. Informacije koje potvrđuju stereotipe su dominantne i manifestuju se kao seksualne predrasude. To predstavlja stvarno razumijevanje svijeta crnogorskih građana i građanki i njihovu interakciju sa okruženjem. Stoga se može reći da su vlasti izbjegavanjem očekivanih obaveza ometale integracione procese i usporavale očekivane promjene. To je produžilo agoniju, ali i reakcije i neprijateljske stavove prema LGBTI zajednici. Gađenje, patogenost ili moralno gađenje jesu emocionalne reakcije za koje se pretpostavlja da imaju najjaču povezanost za kršenje heteronormativnosti i neprijateljstva usmjerenog prema homoseksualnim osobama (Ray & Parkhill 2021). Zato se crnogorska LGBTI zajednica dominantno prikriva i dominantno je nevidljiva (Kojičić, 2023).

Sila kao koeficijent upravljanja

Ako se oslonimo na Putnamovu definiciju socijalnog kapitala da su „karakteristike društvene organizacije, kao što su povjerenje, norme i mreže, koje mogu poboljšati efikasnost društva omogućavanjem koordinisanih akcija“ (Putnam, 1993; cf. Alpino & Mehlum, 2023: 255), onda shvatamo da su podaci CEDEM-ovog reprezentativnog istraživanja takvi da su ključni atributi pogodnosti izgubljeni. CEDEM-ova istraživanja uspostavljaju jasnou vezu sa stavovima opšte populacije u ovoj studiji, jer nam pomažu da u kontekstu političke psihologije razumijemo politike, političare i političko ponašanje u takvoj društvenoj političkoj perspektivi. Na primjer, isticanje heteroseksualne pretpostavke da je porodica svetinja i s tim u vezi brojni scenariji dugog izbjegavanja vlasti da zadovolje standarde i ispune obećanja i očekivanja prema LGBTI zajednici. Drugo, CEDEM-ova reprezentativna istraživanja podržavaju nalaze u ovoj studiji, jer nam sa aspekta političke sociologije otkrivaju nejednakosti između grupa koje utiču na politiku i kako javno mnjenje, ideologija, političari i različiti politički tokovi usmjeravaju formalnu politiku. Drugim riječima, kako su društvena dinamika i strukture dominacije uticale na procese i fasadne politike da je LGBTI zajednica i dalje dominantno nevidljiva u društvu. Ako tome dodamo neizostavni filozofski sadržaj o povezanosti prava i morala, ali i povezanosti misli i političkog djelovanja, onda je humanistički koeficijent decenijskog upravljanja (izražen na relaciji: ideja ↔ tendencija ↔ aktivnost ↔ rezultat) negativan (Kojičić, 2024).

Dodvoravanje u službi integracija

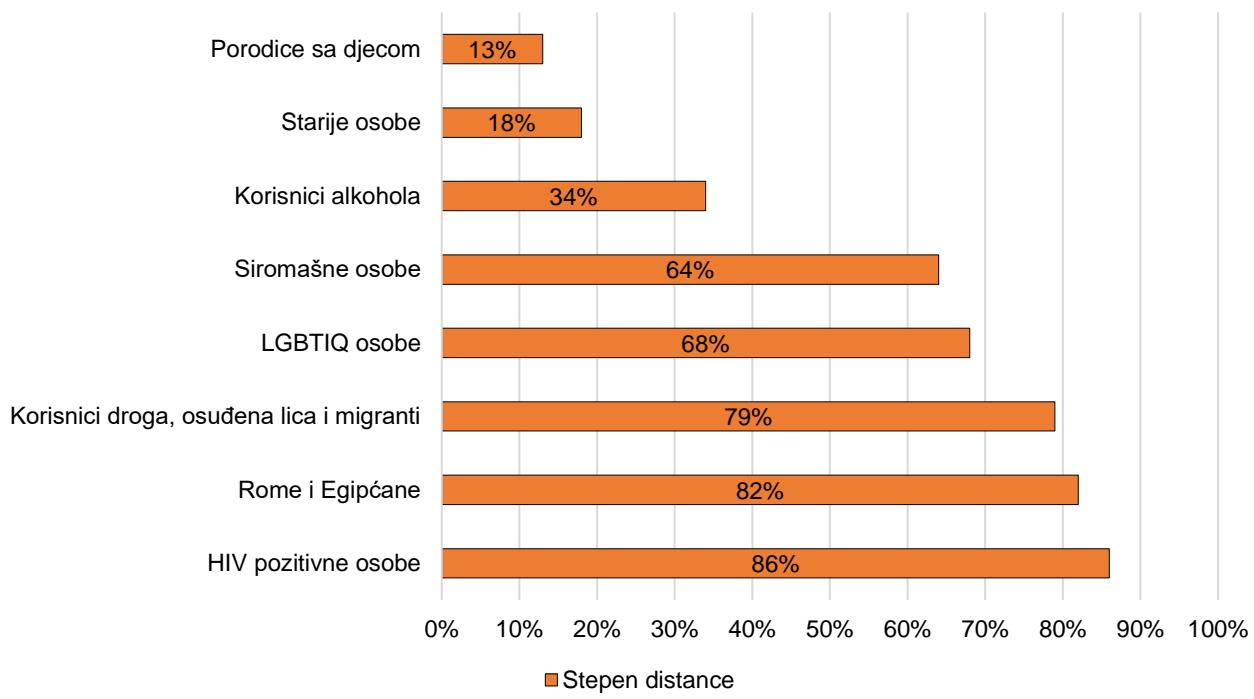
Da su crnogorske vlasti zaista bile posvećene, da su ispunili data obećanja i integrisali stvarne (a ne kozmetičke) interpretacije zakonskih sadržaja u javne politike, da su se zaista posvetili poslu i očekivanjima (a ne dodvoravanju svijetu i političkim privilegijama), transformativni procesi bi se dešavali mnogo (mnogo) brže i na korist zajednice i čitavog društva. Ovako, koristi nije bilo. Međunarodna zajednica je još 2017. godine, u moru drugih primjera (i iznevjerjenih očekivanja) prepoznala nelogičnosti kada su integracioni procesi usporeni. Ukupan rezultat za sve je negativan. Zbog toga se može govoriti o političkoj prevari i upotrebi LGBTI zajednice kao paravana za evro-atlantske procese.

Stepen društvene distance

Neslaganja

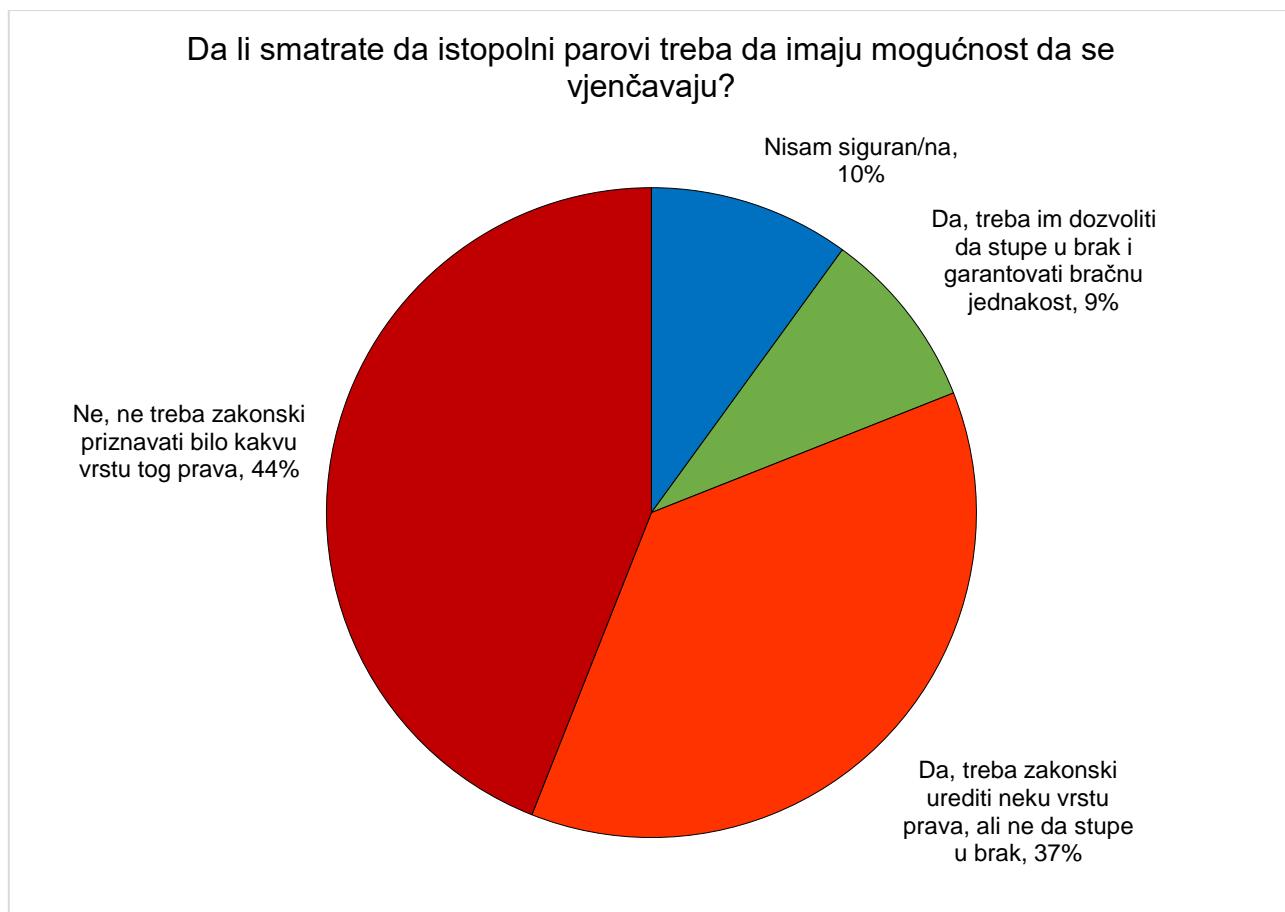
Istraživanja u studiji pokazuju da je stepen društvene distance crnogorskih građana i građanki prema LGBTI zajednici izuzetno izražen. Značajno je izražen i prema svim drugim marginalizovanim grupama. Na pitanje, u kojoj mjeri za svaku od navedenih grupa ne bi željeli da ih imaju za komšije, 68% uzorka u studiji izjasnilo se da ne bi voljeli da to budu LGBTI osobe, dok svega 18% nema ništa protiv toga. Najveći stepen društvene distance pokazan je prema HIV pozitivnim osobama (86%), prema romskoj i egipćanskoj populaciji (82%) korisnicima droga, osuđivanim licima i migrantima (79%), dok je LGBTI zajednica na četvrtom mjestu. Zatim slijede, siromašne osobe (64%) i korisnici alkohola (34%), dok je u slučaju starijih osoba i porodice sa djecom vrijednost uzorka znatno manja (18% i 13%) (vidjeti grafikon 1).

Stepen društvene distance građana/gradanki u odnosu na različite društvene grupe

Grafikon 1: Podaci o stepenu društvene distance građana i građanki (Kojičić i Barac, 2023)

Takva kulturna ideologija stavlja u nepovoljni položaj marginalizovane društvene grupe, uključujući seksualne manjine. Međutim, u konceptualnom poimanju kulturnog heteroseksizma to izdvaja i istopolne parove, po čemu se oni jednako ne podrazumijevaju kao očekivani, čak i u kontekstu zakona o jednakim brakovima (Thorne et al., 2021: 654). Takve predrasude su „prirodne“, a homoseksualnost dobija na raznim značenjima. To omogućava izražavanje negativnih individualnih predrasuda i treba obeshrabriti zajednicu (Herek, 1990). Na taj način homonegativizam podstiče negativne odnose prema zajednici i karakteriše da se zahtjevi LGBTI zajednice za promjenom statusa i unaprjeđenje njihova prava shvataju kao „nelegitimna ili nepotrebna“ i da se zapravo „preuvečava“ važnost sopstvenih seksualnih preferencija, zbog čega je zajednica sama kriva, jer sprječavaju sebe da se uklope u dominantnu *mainstream* kulturu (Rye & Meaney, 2010). Stoga dominantna većina crnogorskih građana ne podržava brak istopolnih partnera (81%), od čega 44% uzorka smatra da ne treba zakonski priznavati bilo kakvu vrstu tog prava, a preostalih 37% da treba zakonski urediti neku vrstu prava, ali ne da stupaju u brak (vidjeti grafikon 2).

Grafikon 2: Podaci o stavovima građana i građanki u odnosu na bračnu jednakost

Zaključak: Apsurd jedne logike

Profil jedne logike

Crnogorske javne politike u kontinuitetu pokazuju nesposobnost da prihvate istorijske promjene i istinski razumiju transformativne procese da u javnim politikama objasne zakonske sadržaje o načelu nediskriminacije, poštovanju ljudskih prava i ljudskog dostojanstva i pokažu stvarne istorijske promjene o tome kako društvo smatra homoseksualnost. Neodgovarajuće interpretacije zakonskog sadržaja odražavaju primarnu brigu koju pridajemo učincima kada ocjenujemo javne politike i društvene odnose i razmatramo položaj LGBTI zajednice. Odsustvo metodologije i nedostatak činjenica uočavaju se kao indikatori nesposobnosti javnih politika, a dominantno neprijateljsko okruženje prema zajednici i ograničeni pristupi LGBTI osobama u svim oblastima (pravdi, zdravlju, zapošljavanju, diskriminaciji i drugo) i potpuno zanemarivanje podataka i istraživanja, prepoznaju se kao učinci.

Instrumenti upravljanja

Razlika između stvarnih i proizvoljnih sadržaja u javnim politikama određuje seksualnu stigmu koja posreduje u institucionalnoj brzi o LGBTI zajednici. Pretjerano isticanje vlasti da se zalažu za inkluziju i unaprjeđenje položaja LGBTI zajednice u društvu, definišu zabludu u koju dovode međunarodnu zajednicu i sopstvene građane, i otkriva njihovu sklonost za dodvoravanjem. Ogromno samopouzdanje vlasti da su ispravni uslovjavaju rizične ishode, koji se ogledaju u pogrešnoj društvenoj reprodukciji. Na primjer, zdravstveni sektor u „ćorsokaku“, pristupi pravdi ograničeni, homofobično okruženje dominantno, korupcija rasprostranjena i drugo. Na taj način, umjesto mehanizama koji prepoznaju stvarne demokratije, za posljedicu imamo jasno isključivanje čitavih grupa iz društvenih tokova, a autoritarnost i dominaciju moći kao instrumente upravljanja.

Fasadna demokratija

Ako u kontekstu problema LGBTI zajednice sagledamo CEDEM-ova reprezentativna istraživanja (vidjeti na stranici 16), onda se kao ključno pitanje postavlja kako je uopšte moguće uspostaviti funkcionalnu demokratiju i poboljšati efikasnost društva koje bi moralo da se ogleda u koordinisanim akcijama. Upravo u tome se prepoznaje institucionalna nebriga povodom (fasadnog) upravljanja, kada brojna zalaganja civilnog društva i zajednice sistem ne priznaje. Ne planiraju se i ne uspostavljaju sistemska rješenja koja će stvarno uvažiti zakonske sadržaje, ali i zahtjeve za društvenim promjenama. Razlozi za takav antagonizam su različiti i višedimenzionalni. Određeni su sistemskim anomalijama koje su uslovljene

autoritarnošću vladanja, dominacijom moći, korupcijom, kontrolom društvenih procesa, ali i ličnim i partijskim interesima (Kojičić, 2024).

Isključivanje

U takvim uslovima efikasno i zajedničko djelovanje ljudi na postizanju zajedničke svrhe ili cilja ozbiljno su ograničeni. To objašnjava tvrdnju zašto je svaka aktivnost „izvan pripadnosti“ definiciji kojoj (se) teži i bez mogućnosti komunikacije i djelovanja (Kojičić, 2024). Stoga je socijalni kapital kao društveni resurs u Crnoj Gori definisan ograničenjima i/ili otežanim pristupima ljudi, pa i LGBTI osoba ekonomskim i prirodnim resursima. Njihovo isključivanje iz društva suštinsko je pitanje ljudskih prava, ali i temelj njihovog zdravlja i blagostanja (McCabe et al., 2010). Govoriti o inkluziji na temeljima suštinskog isključivanja, kada javne politike ne prepoznaju i ne pružaju sistemske odgovore na nasilje, uznemiravanje, diskriminaciju, isključenost, stigmatizaciju i predrasude, predstavlja absurd jedne logike i vladanja, i potvrđuju odsustvo metodologije i kozmetičke pristupe u promociji ljudskih prava LGBTI osoba.

Literatura

- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Boston: Beacon.
- Ahmed, A. M., & Hammarstedt, M. (2009). Detecting discrimination against homosexuals: Evidence from a field experiment on the internet. *Economica*, 76(303), 588-597.
- Alpino, M., & Mehlum, H. (2023) Two notions of social capital, *The Journal of Mathematical Sociology*, 47(4), 255-282,
- Barac, J. M. (2023). *Montenegrin companies & antidiscrimination*. LGBT Forum Progress, Podgorica: Montenegro.
- Berkman, C. S., and Zinberg, G. (1997). Homophobia and heterosexism in social workers. *Social Work* 42(4), 319-332.
- Bernstein, M. (1997). Celebration and suppression: The strategic uses of identity by the lesbian and gay movement. *American Journal of Sociology*, 103(3), 531–565.
- Boswell, J. (1980). *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. Chicago: University of Chicago Press. Pp. xviii, 424.
- Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM). (2023). *Politička participacija građana/ki Crne Gore*. Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), Podgorica: Crna Gora.
- Cook, C. L., & Cottrell, C. A. (2021). You don't know where he's been: Sexual promiscuity negatively affects responses toward both gay and straight men. *Psychology of Men & Masculinities*, 22(1), 63–76.
- Cramer, E. P. (2002). *Addressing homophobia and heterosexism on college campuses*. Psychology Press.
- Cramwinckel, F. M., Scheepers, D. T., Wilderjans, T. F., & de Rooij, R. B. (2021). Assessing the Effects of a Real-Life Contact Intervention on Prejudice Toward LGBT People. *Archives of sexual behavior*, 50(7), 3035–3051.
- Dovidio J.F., Hewstone M., Glick P., & Esses V. (2010). Prejudice, stereotyping and discrimination: theoretical and empirical overview. In Dovidio J.F., Hewstone M., Glick P., & Esses V. (Eds), *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination* (pp. 3-28). SAGE Publications Ltd.
- Devís-Devís, J., Pereira-García, S., Valencia-Peris, A., Vilanova, A., & Gil-Quintana, J. (2022). Harassment disparities and risk profile within lesbian, gay, bisexual and transgender Spanish adult population: Comparisons by age, gender identity, sexual orientation, and perpetration context. *Frontiers in public health*, 10, 1045714.
- Díaz, R. M., Ayala, G., Bein, E., Henne, J., & Marin, B. V. (2001). The impact of homophobia, poverty, and racism on the mental health of gay and bisexual Latino men: findings from 3 US cities. *American journal of public health*, 91(6), 927–932.
- Du Plessis, A., & Galil, G. (2020, Novembar). *Beyond rainbows: why business must fight for LGBTI rights outside the workplace*. Retrieved from The World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2020/11/private-sector-business-lgbti-equality/>
- Ellemers, N. (2018). Gender Stereotypes. *Annual Review of Psychology*, 69, 275-298.

- Felmlee, D., Orzechowicz, D., & Fortes, C. (2010). Fairy Tales: Attraction and Stereotypes in Same-Gender Relationships. *Sex roles*, 62(3-4), 226–240.
- Glick, P., Gangl, C., Gibb, S., Klumpner, S., & Weinberg, E. (2007). Defensive reactions to masculinity threat: More negative affect toward effeminate (but not masculine) gay men. *Sex Roles: A Journal of Research*, 57(1-2), 55–59.
- Hatzenbuehler, M. L., Nolen-Hoeksema, S., & Erickson, S. J. (2008). Minority stress predictors of HIV risk behavior, substance use, and depressive symptoms: Results from a prospective study of bereaved gay men. *Health Psychology*, 27(4), 455–462.
- Herek, G. M. (2010). Intimate relationships and parenthood in same-sex couples: An introduction [*Intime Beziehungen und Elternschaft bei gleichgeschlechtlichen Paaren. Eine Einführung*]. *Zeitschrift für Familienforschung/Journal of Family Research*, 22 (Special Issue 7), 11–21.
- Herek, G. M. (2007). Confronting sexual stigma and prejudice: Theory and practice. *Journal of Social Issues*, 63(4), 905–925.
- Herek, G.M. (2004). Beyond "homophobia": Thinking about sexual stigma and prejudice in the twenty-first century. *Sexuality Research and Social Policy*, 1(2), 6-24.
- Herek, G. M. (2000). The Psychology of Sexual Prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 9(1), 19-22.
- Herek, G. M. (1996). Heterosexism and homophobia. In R. P. Cabaj & T. S. Stein (Eds.), *Textbook of homosexuality and mental health* (pp. 101–113). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Herek, G. M. (1991). Stigma, prejudice, and violence against lesbians and gay men. In J. C. Gonsiorek & J. D. Weinrich (Eds.), *Homosexuality: Research implications for public policy* (pp. 60–80). Sage Publications, Inc.
- Herek, G. M. (1990). The Context of Anti-Gay Violence: Notes on Cultural and Psychological Heterosexism. *Journal of Interpersonal Violence*, 5(3), 316-333.
- Herek, G.M. (1984). Beyond "homophobia": A social psychological perspective on attitudes toward lesbians and gay men. *Journal of Homosexuality*, 10 (1/2), 1-21.
- Human Rights Campaign Foundation. (2020). *The Lives and Livelihoods of Many in the LGBTQ Community are at Risk Amidst COVID-19 Crisis*. Washington, DC: Human Rights Campaign Foundation.
- Klein, R., & Elboim-Gabyzon, M. (2021). Attitudes of registered physiotherapists in Israel toward people identifying as lesbian, gay, and bisexual: a cross-sectional survey. *BMC medical education*, 21(1), 581.
- Kojičić, J. (2024). *The Formulation of Health Policy by the Constitution — The Relationship Between Legislative and Executive Branches: Social and Political Construction of Public Health Policy Problems*. Center for Medical Law - Georg-August-Universität Göttingen (To be published 2024).
- Kojičić, J. (2023). *Illusory System: Human Rights and Mental Health*. LGBTIQ Social Centre, Podgorica: Montenegro.
- Kojičić, J. (2022). *Theatre of Justice: the Truth Behind Reality*. LGBT Forum Progress, Podgorica: Montenegro.
- Kojičić, J. (2021). *Health, but not for all: Health policy 2003-2021*. Faculty for Administrative and European Studies & Montenegrin Trade Union of Physicians. Podgorica: Montenegro.
- Kojičić, J. (2014). Homofobija i seksualni identitet: Heteroseksizam i predrasude – Prepostavke seksualnog identiteta. U Brower T., Sears, B.R., Mallory C. i drugi. *Zakon i LGBT prava*. LGBT Forum Progres, Podgorica: Crna Gora, 42-50.

Kojičić, J., Barac, J. M. (2023). *Izvještaj o istraživanju stavova građana i građanki o prisustvu stereotipa, predrasuda i društvenom prihvatanju LGBTIQ osoba u Crnoj Gori*. LGBTIQ Socijalni Centar, Podgorica: Crna Gora.

LaMar, L., & Kite, M. (1998). Sex differences in attitudes toward gay men and lesbians: A multidimensional perspective. *Journal of Sex Research*, 35(2), 189–196.

LGBTIQ Socijalni Centar. (2023). *Rezultati studije o mentalnom zdravlju LGBTIQ osoba u Crnoj Gori*. LGBTIQ Socijalni Centar, Podgorica: Crna Gora.

Madon, S. (1997). What do people believe about gay males? A study of stereotype content and strength. *Sex Roles: A Journal of Research*, 37(9-10), 663–685.

Mallory, C., Sears, B., & Flores, A. (2021). *The Role of Sexual Orientation and Gender in Workplace Experiences of Cisgender LGB Employees*. Los Angeles: The Williams Institute UCLA School of Law.

McCabe, S. E., Bostwick, W. B., Hughes, T. L., West, B. T., & Boyd, C. J. (2010). The relationship between discrimination and substance use disorders among lesbian, gay, and bisexual adults in the United States. *American journal of public health*, 100(10), 1946–1952.

Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674–697.

Morin, S. F. (1977). Heterosexual bias in psychological research on lesbianism and male homosexuality. *American Psychologist*, 32(8), 629–637.

North, M. S., & Fiske, S. T. (2014). Social categories create and reflect inequality: Psychological and sociological insights. In J. T. Cheng, J. L. Tracy, & C. Anderson (Eds.), *The psychology of social status* (pp. 243–265). Springer Science + Business Media.

Nowaskie, D. Z., & Najam, S. (2022). Lesbian, gay, bisexual, and/or transgender (LGBT) cultural competency across the intersectionalities of gender identity, sexual orientation, and race among healthcare professionals. *PloS one*, 17(11), e0277682.

Ratcliff, J. J., Lassiter, G. D., Markman, K. D., & Snyder, C. J. (2006). Gender Differences in Attitudes Toward Gay Men and Lesbians: The Role of Motivation to Respond Without Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(10), 1325–1338.

Ray, T. N., & Parkhill, M. R. (2021). Heteronormativity, Disgust Sensitivity, and Hostile Attitudes toward Gay Men: Potential Mechanisms to Maintain Social Hierarchies. *Sex roles*, 84(1-2), 49–60.

Ryan, C., Huebner, D., Diaz, R. M., & Sanchez, J. (2009). Family rejection as a predictor of negative health outcomes in white and Latino lesbian, gay, and bisexual young adults. *Pediatrics*, 123(1), 346–352.

Rye, B. J., & Meaney, G. J. (2010). Measuring homonegativity: A psychometric analysis. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 42(3), 158–167.

Simon, A. (1998). The relationship between stereotypes of and attitudes toward lesbians and gays. In G. M. Herek (Ed.), *Stigma and sexual orientation: Understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals* (pp. 62–81). Sage Publications, Inc.

Thorne, S. R., Hegarty, P., & Hepper, E. G. (2021). Love is heterosexual-by-default: Cultural heterosexism in default prototypes of romantic love. *The British journal of social psychology*, 60(2), 653–677.

Weinberg, G. H. (1972). *Society and the healthy homosexual*. New York, NY: St. Martin's Press.

